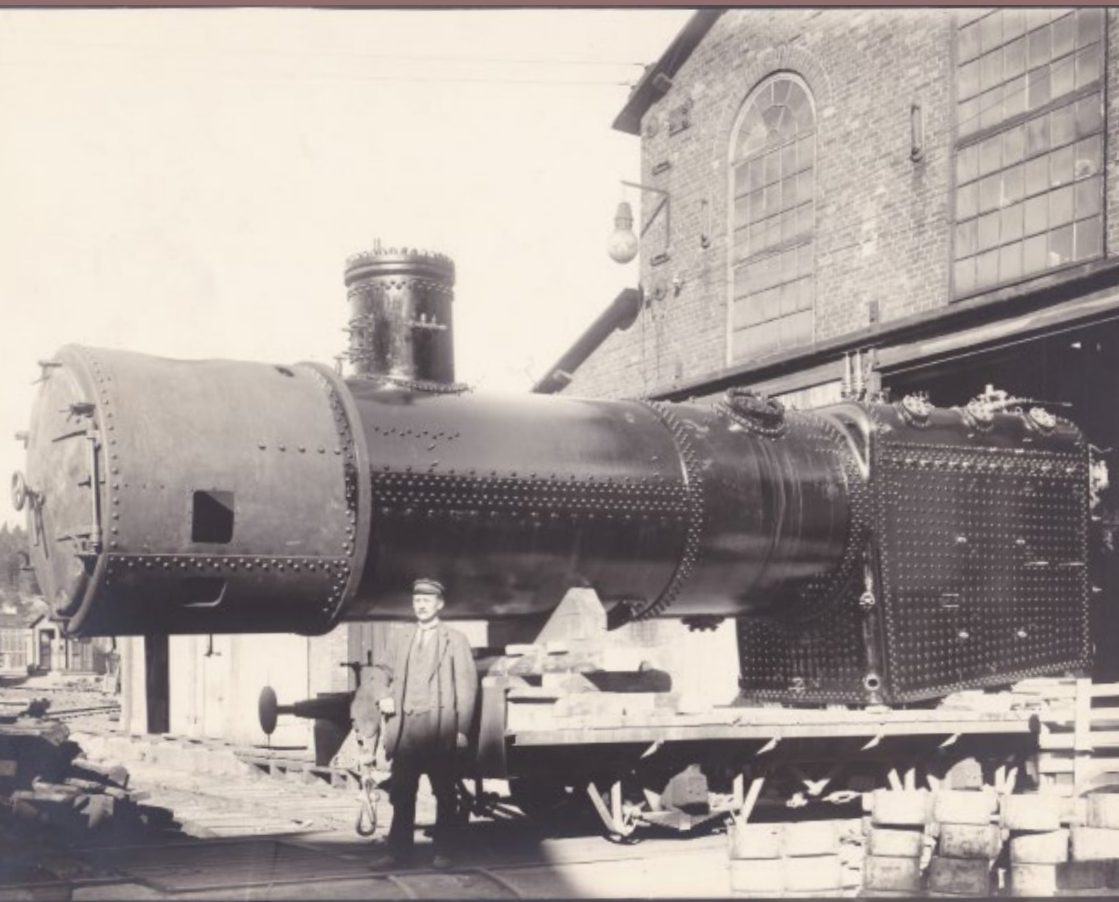

Industrihistoria i Väst

Tidskrift för föreningen Industrihistoria i Väst

NR 2 2017 ÅRGÅNG 13

Innehåll

- 3 En höst med många utmaningar. *Börje Johansson.*
- 4 Notiser
- 7 Ljungskile Trika – Nu startar Resteröds maskiner igen! *Christine Fredriksen.*
- 16 Levande om varvsnäringen på Öckerö. *Björn Ohlsson.*
- 18 Limmareds glasbruk, Nohab och Pripp & Lyckholm
– Tre nedslag i västsvenska näringslivsarkiv. *Peter Nordby.*
- 30 Lärorikt och spännande om Surte glasbruk. *Björn Ohlsson.*
- 33 Ny lagstiftning om det föränderliga och öppna kulturarvet. *Mats Sjölin.*
- 39 Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 6. *Lars O. Carlsson.*
- 42 Industriarv i bild

Tidskriften ges ut av föreningen Industrihistoria i Väst

Hemsida: www.industrihistoriaivast.net

E-post: info@industrihistoriaivast.net

Plusgiro: 126 25 70-3

Postadress: Industrihistoria i Väst, c/o Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg,
Box 19035, 400 12 Göteborg

Ansvarig utgivare: Börje Johansson

ISSN: 2002-2913

Redaktionskommitté: Lars O. Carlsson, Christine Fredriksen, Kenth Lärk,
Björn Ohlsson och Tommie Vester

Redaktör: Kenth Lärk

Layout: Karl-Magnus Johansson

Tryck: Typografia

Omslagsbild: Del av lok vid Nohab-fabriken i Trollhättan. Odaterat fotografi.

Fotokälla: Nohabs arkiv, K 1: 3 (Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg).

En höst med många utmaningar

Efter några år, som vice ordförande i IHV, valdes jag åter till ordförande vid årsmötet i mars. Min återkomst beror på att föregående ordförande, Sten-Åke Lyngstam, valde att lämna styrelsen. Sten-Åkes beslut är av personliga skäl. Vi tackar honom för en kort, men intensiv och framgångsrik period som ordförande.

Vårt engagemang för ett Varvs- och industrihistoriskt center i Göteborg fortsätter. Vi har skrivit till kulturdirektör Anna Rosengren, Göteborgs stads kulturförvaltning, i frågan. Hon har svarat, att vi kommer att inbjudas till ett möte med ansvarig utvecklingsgrupp. Vi ser fram emot detta samtal. Under tecknad deltar, numera som observatör, i den lobbygrupp, som tidigare bildats för att driva på utvecklingen av det Varvs- och industrihistoriska centret.

Vi har i vår tidskrift tidigare informerat om Prisma, en digital plattform för det industriella kulturarvet i Västra Götaland. På <http://prismavg.se> finns mycket mer att läsa. Ett besök på hemsidan rekommenderas! Föreningar, organisationer och enskilda

kan själva lägga in sina berättelser. Det kan handla om orter, industrier, andra företag eller skeenden och företeelser. Materialet kan bestå av en enda sida eller långa uppsatser, med bilder, filmer och ljud. Vill du veta mer om hur du blir Prisma-användare eller bara hålla dig uppdaterad om det senaste i utvecklingen – kontakta Prismas redaktion: info@prismavg.se

För närvarande arrangerar IHV 1–2 studiebesök och en föreläsning varje halvår. Vi vill gärna ha förslag från er medlemmar, till nya aktiviteter: studiebesök, föreläsningar, temamöten eller annat. Kontakta oss gärna på info@industrihistoriaivast.net med dina synpunkter eller förslag.

**Börje Johansson, Repslagarmuseet.
Ordförande för Industrihistoria i Väst**

Notiser

Arbetslivsmuseernas Dag

NAV – Industrihistoria och arbetslivsmuseer i Väst, genomförde för tredje året sin museidag. Den här gången på Vulcanön i Tidaholm, lördagen den 6 maj under en härlig vårdag. Det var ett femtiotal utställare som visade, demonstrerade och entusiastiskt talade för sina museer.

Många intresserade besökte mässområdet. Deltagarna kom från hela regionen och det var skilda verksamhetsområden som visades: järnvägar, gruvor, teknik, bilar, nostalgi, textil, kanaler, kvarnar, veterinärmuseum, linberedning och många fler.

Föreningen Industrihistoria i Väst fanns på plats i Repslagarmuseets monter.

Vänster: Tidaholms museum med Tidaholmsbussen Tidaholm – Hjo.
Foto: Christine Fredriksen.

Höger: Lidköpings Maskinnostalgiska Förening visar sina maskiner på Arbetslivsmuseernas Dag i Tidaholm.
Foto: Christine Fredriksen.

Tre hedersmedlemmar utsedda i Industrihistoria i Väst

På årsmötet den 22 mars, som hölls på Göteborg Energis museum Elyseum, utsågs föreningens tidigare och mångårige ordförande, Per Clemensson till hedersmedlem.

Årsmötesdeltagarna uppdrog även åt styrelsen, att utse ytterligare två medlemmar, Ingegerd Särllvik och Kurt Flodin till hedersmedlemmar. Alla tre lade ned ett stort arbete i samband med att IHV startades.

Våra tre hedersmedlemmar kommer att avtäckas gemensamt under året. I samband med detta kommer även en intervju att genomföras, vilken förhoppningsvis kan publiceras i första numret av vår tidskrift 2018. Syftet är att dokumentera föreningen Industrihistoria i Västs historia.

Ett spännande väveri

Ekelund, Linneväveriet i Horred, fick den 6 april besök av Industrihistoria i Väst. Företaget, som grundades 1692, är ett familjeföretag med all tillverkning i egen fabrik i Horred.

Företaget har utvecklat ett nytt vävsystem, så kallad pixelvävning, som är den största förnyelsen av vävtekniken på mer än tusen år. Tekniken ger unika designmöjligheter.

Christer Ekelund, VD, tog emot och berättade om företagets historia och verksamhet. Därefter gjordes en rundvandring i fabriken samt besök i fabriksmuseet och i butiken där det fanns möjlighet att köpa företagets produkter.

Snart kommer tomten... Linneväveriet i Horred måste ha framförhållning.
Foto: Börje Johansson.

Guiden Naemi Rynga berättade initierat om hur elektriciteten kom till Göteborg. Foto: Björn Ohlsson.

Besök på Elyseum

Föreningens medlemmar fick i februari möjlighet att besöka Göteborg Energis museum Elyseum och de energihistoriska samlingar som finns där. Guiden Naemi Rynga berättade bland annat om hur allt började när Göteborg fick sitt första gasverk. År 1846 var gasverket klart och de första 122 gatlyktorna i staden kunde tändas.

Det första egentliga elverket i Göteborg startades 1884. Det var ett privat elverk och först 1902 startade kommunen ett eget elverk på den gamla gasverkstomten vid Rosenlund.

Fjärrvärmens har en viktig roll i Göteborg.

Ove Persson berättade att det var under åren

1953–1954 som staden började bygga ut ett fjärrvärmennät där man utnyttjade spillvärme från kraftverken. Idag finns det 150 mil stamledningar för fjärrvärme i Göteborg.

Bok om Skeppsbyggeri vid Göta älv

Skeppsbyggeri vid Göta älv i Tunge socken är titeln på en bok, som kom ut i våras. Boken vill berätta om några av varven i Göta älvdalen. Ett av de varvtätaste var Tunge socken. Ett långsmalt område mellan Lödöse och Lilla Edet.

Boken är utgiven av Varfs- och Sjöfartshistoriska föreningen i Göta älvdalen och redaktionen har bestått av Ewert Arwidsson och Åke Karlsson.

I boken finns detaljerade beskrivningar av varv och fartyg samt berättelser om familjer och händelser. Ett stort forskningsarbete har nu utmynnat i denna bok. Den kan köpas via Åke Karlsson, ake.ka@comhem.se eller telefon 072-23 31 159.

Ljungskile Trikå

- nu startar Resteröds maskiner igen

Christine Fredriksen

I den lilla kustorten Ljungskile i Bohuslän, strax söder om Uddevalla, ligger den tidigare fabriken Resteröds Trikå. Den långa fabriksbyggnaden sträcker sig längs med busstationen och skvallrar om att här en gång bedrevs en industriell textiltillverkning. Fabriken byggdes ut i omgångar och varje utbyggnad syns tydligt i fasaden. Längst västerut är den senaste utbyggnaden från 1970-talet, en utbyggnad med gul aluminiumbeklädnad. Resten av byggnaden består av gråputsade och röda fasader och på taket finns fortfarande den fina gamla neonskylten kvar.

Efter att fabriken stått tom i många år, finns nu flera olika verksamheter inrymda i lokalerna. Hit åkte Industrihistoria i Väst en lördag i maj för att träffa några av de som hyr lokaler och som har spännande visioner för framtiden. Pernilla Toll och Olle Jörsved har hållit till här i några år och en av sakerna som

fascinerade dem först var fabriken sticksal, där fortfarande alla trikåstickmaskiner stod kvar precis som när trikåtillverkningen upphörde 2005. Efter förberedelser och planering för en verksamhet med tillverkning, bildade de i februari 2017 företaget Ljungskile Trikå. Pernilla och Olle är i grunden utbildade skräddare och har också andra anställningar; Pernilla har uppdrag som kostymör på Göteborgsoperan och Olle är lärare i Uddevalla. Olle berättar att som utbildad skräddare, var han tidigare lite skeptisk till trikåer och trikåtillverkning. Men nu sedan han har börjat att arbeta med maskinerna i fabriken, har han förstått att det egentligen är väldigt komplicerat att tillverka en T-shirt.

En hemindustri som snabbt växte

Resteröds Trikå har genom åren framför allt gjort sig kända för till-

verkning av klassiska herrunderkläder i stickad bomullstrikå av hög kvalitet, med återförsäljning till arbetarbodnar och herrekiperingar speciellt på västkusten. I mitten av 1960-talet hade fabriken som flest anställda, cirka 70 personer. Man arbetade då i 2 eller 3-skift och de flesta var sömmerskor. Kvinnorna arbetade som sömmerskor och med att packa produkterna, och de män (cirka 10 st) som var anställda arbetade mest som arbetsledare, stickare, tillskärare och lagerarbetare. I tillskärningen arbetade både män och kvinnor eftersom detta var ett tungt arbete. Den allra största delen av de anställda kom från Ljungskile och närmaste trakterna

runt omkring. Som anställd sa man att man jobbade på »Resteröds« eller på »Trikan«.

Resteröds Trikå grundades året 1935. Företaget hette först Resteröds Hemindustri. Det var bröderna Mattsson som med svågern startade en tillverkning som en hemindustri. Tillverkningen fanns först hos bonden Karl-August Mattsson på gården Konungsberg i Forshälla strax utanför Ljungskile. Där tillverkade man livstyckeväv, långkalsonger och undertröjor och detta gjordes på den enda stickmaskin som företaget ägde. Men tillverkningen gick bra och det fanns en stor efterfråga på produkterna, så snart köpte man fler

stickmaskiner och flyttade in i nya lokaler i gamla Tingshuset i näraliggande Grohed. Efterfrågan var nu så stor att stickning och sömnaden också lades ut till kvinnor i bygden och dit cyklade Karl-August med råvarorna, garnet, på en paketykel med dragkärra. Snart växte företaget ytterligare och Karl-Augusts bröder Ville och Sven Mattsson med svågern Valter Claesson och Fredrik Börjesson gick med som delägare.

1936 övertog man det gamla apoteket i Ljungskile och flyttade en del av tillverkningen dit. Men fortfarande långt in på 1960-talet förekom det att kvinnor sydde i hemmet åt företaget. 1942 fick företaget bygglov för en första utbyggnad av fabrikslokalerna, som byggdes ihop med apoteket. Fabriken omfattade då gamla apoteket med framsidan och huvudingången mot ortens huvudgata Vällebergsvägen och med en tillbyggnad på baksidan med lokaler för själva produktionen. Hit flyttades hela tillverkningen och företaget bytte namn till Resteröds Trikå.

Trikan är maskintillverkade stickade eller virkade varor. Tyget är uppbyggt av trådar som bildar maskor. Detta ger ett elastiskt material och beroende av hur maskorna binds samman så kan man få fram olika egenskaper i tyget. Trikatill-

verkning har funnits i Sverige allt sedan 1800-talet och då i första hand som hemindustrier. Först i slutet av 1800-talet kunde den industriella tillverkningen konkurrera med hemindustrin ifråga om antalet anställda och produktionen av bomullsprodukter. På 1860-talet konstruerades en rundstickmaskin för tillverkning av stickade trikåplagg, det var framför allt underkläder men också tröjor som tillverkades med denna typ av maskin. Under 1900-talet startades allt fler trikåfabriker och som mest, på 1940- och 1950-talen, fanns över 200 fabriker i Sverige. Det var framför allt modet som gynnade trikatillverkningen och efterfrågan på nya kvaliteter av elastiska plagg. På 1920-talet var till exempel trikåplagg högsta mode för kvinnor. En specialitet som Resteröds Trikå tillverkade var lahmanstrikå. Bomullstyget som tillverkas med denna teknik lämpar sig framför allt till underkläder. Denna trikå producerades på fabriken äldsta maskiner, de som funnits sedan tillverkningen startade och som är engelska originalmaskiner från 1920-talet. Och det äldsta plagget underkläder från Resteröds tillverkning som sparats och återfunnits i lokalerna var ett par långkalsonger som var tillverkade 1949 med lahmansteknik. Efter andra världskri-

Resteröds Trikåfabrik sträcker sig längs med busstationen i Ljungskile och varje ny tillbyggnad syns tydligt i fasaden.
Foto: Christine Fredriksen.

get byggdes Resteröds Trikå ut och företaget hade fortsatt god försäljning. Det var inom konfektion, arbete och friluftsliv som underkläderna efterfrågades och varorna såldes i ekiperingar, jeansbutiker, arbetsbodas och i idrottsklubbar. På senare år har allt från kalsonger till T-shirts tillverkats vid fabriken och samtidigt med de traditionella produkterna har även ett designat modesortiment för ungdomar tagits fram. Boxertrosor och kalsonger med Resteröds logotyp blev populära. Andra varor som togs fram och blev efterfrågade var mössor och cardigans och likaså den klassiska stickade randiga fiskartröjan. I början av 2000-talet blev plötsligt nätbrynjan, nätundertröjan för män, ett högsta mode bland ungdomar. Denna skulle bäras utanpå andra kläder och ha starka kulörer. Brynjorna upptäcktes dessutom av trendmedvetna japanska ungdomar. Också andra underkläder märkta med namnet Resteröds, med det exotiska »ö:et«, har senare sålts med framgång i Japan. Andra länder som har varit stora marknader förutom Sverige och Japan var Danmark, Norge och Tyskland.

År 2005 upphörde dock all tillverkning av plagg i lokalerna, som istället förlades utomlands. Designavdelningen flyttades till Stockholm

och i Ljungskile fanns Resteröds Trikå enbart kvar som en outletbutik. 2010 köptes produktmärket upp av det danska underklädesföretaget JBS, som var Skandinavien största tillverkare av underkläder. Lokalerna ägs dock fortfarande av svenska ägare, som har satsat på en renovering av fasader och fastigheter, och att finna nya verksamheter som kan inrymmas i de gamla fabrikslokalerna. Ägarna har också velat bevara entrén med sin fina 1950-tals inredning av ådringsmålad vägghälsor i brunt, gabon-dörrar med originaldörrtryck, stämpelur, lampglober, förvaringsboxar och hatthyllor med mera från den tiden. Likaså har ägarna behållit alla stickmaskinerna på plats och förvarat fabriken symaskiner för att de om möjligt ska kunna användas igen någon gång i framtiden.

Textilludd och ljudet från stickmaskinerna

Att arbeta i fabriken var på sin tid stressigt, det var en hög ljudvolym och luften var full av ludd och damm. Ljudnivån från alla maskinerna kunde vara upp till 80 decibel när det var som värst. I sticksalen var som mest 13 maskiner igång samtidigt. Man hade bomullstussar i öronen till en början, senare kom de betydligt bättre hörselkåporna

Neonskylten är bevarad!
Foto: Christine Fredriksen.

som skydd. Maskinerna var känsliga för att startas om efter ett uppehåll och därför gick maskinerna i början nästan hela tiden. De anställda fick arbeta i treskift, men senare infördes tvåskift. För att inte nålarna skulle kärva eller garnet gå av, behövdes en hög luftfuktighet och att det var varmt i lokalerna. På vintern kunde man därför ha ett fönster öppet i sticksalen för att få en jämn fuktighet så att bomullsgarnet skulle hålla sig smidigt. På den tiden bodde ägaren i en lägenhet på ovanvåningen och förutom att vara VD så arbetade han mycket med försäljningen.

2006 gjorde Bohusläns museum i Uddevalla en etnologisk dokumentation av tillverkningen strax innan denna flyttades utomlands. Samtidigt insamlades några av företagets produkter, såsom underkläder och tröjor, till museet. Från dokumentationen berättas att vid denna tid köptes bomullsgarnet från Portugal och det var nästan uteslutande ekologiskt odlat. Garnet levererades till råvävs-lagret i fabriken. Det kunde vara 10 ton som kom med lastbil, som två män och chauffören lastade in i källaren. Därifrån bars eller kördes garnet med moped upp till lagret.

I sticksalen fanns 23 rundstickmaskiner och alla dessa maskiner finns kvar. Maskinerna sticker en rund tub utan sömmar, en så kallad slangväv. Tubens omkrets beror på maskinens bredd. Nålarna sitter i en cirkel och väven rullas efterhand upp under maskinen. När väven är lagom stor stoppar man maskinen, skär av och tar ut rullen. Normalt stickas en slätstickning, men genom att ta bort nålar på upprepade avstånd så kan maskinen producera en väv med effektränder i aviga maskor. Maskinerna i sticksalen är av olika ålder och olika storlek. De äldsta är

från 1920-talet, de flesta har använts sedan början av 1940-talet och den modernaste köptes 1958. Maskinerna behöver en ständig tillsyn och det är viktigt att garnet som används har hög kvalitet och är jämnt och välkardat. Den vanliga tillsynen av maskinerna är att skarva en tråd som gått av, justera de tunna nålarna och att förse smörjnipplar med olja. Bomullen dammar och minst två gånger om dagen måste man blåsa bort textilludd från maskinens inre delar och att ta bort dammet från nålarna med pensel. 15–17 maskiner ska skötas av tre man; en reparatör och

Industrihistoria i Västs ordförande Börje Johansson diskuterar symaskinen Union med Olle Jörsved vid föreningens besök den 20 maj. Christina Söderpalm och Kalle Ström Lyssnar intresserat.
Foto: Christine Fredriksen.

två som sköter stickningen. Arbetsklädseln var grå rock med skärp och fickor och man blev mycket smutsig av allt damm och olja.

Den färdiga väven tvättades, blektes eller färgades. Väven färgades hos Göta Färgeri i Borås och hämtades var fjortonde dag. Mönster trycktes i Sölvesborg och efterbehandlades i Borgstena så att mönstret satt kvar. Det var noga att produkterna efter beredningen var fria från allergi- och hudpåverkande kemikalier. I färdigvävlagret förvarades sedan de färdiga tygerna som kommit från färgningen.

I tillskärningen arbetade två personer och här skars en halv miljon plagg per år. I tillskärningshallen fanns två långa bord där tyget rullas ut. Tyget lades i många lager och det kunde vara upp till 66 dubbla lager slangväv. Över borden löpte skärmaskinen, som rullar på hjul på skenor längs bordssidorna. Den första skärmaskinen sköttes manuellt, men 1966 installerades en andra som var motordriven. Därefter fördes de tillskurna plaggen till sömnadsavdelningen på bottenvåningen, där sömmerskorna satt och arbetade. När de var klara där lades plaggen på ett lastband som transporterade dem upp till övervåningen där packningen skedde. På packavdelningen arbetade fyra till fem kvinnor. Här

veks plaggen ihop, lades på en pappskiva och stoppades i en plastpåse med hjälp av en luftström som blåstes upp. Därefter placerades påsarna på höga lagerhyllor, sorterat efter modeller och storlek.

Företaget hade vid mitten av 2000-talet tre till fyra försäljare som reste runt till återförsäljarna och det ansågs som att Resteröds Trikås värsta konkurrenter fanns i Sjuhäradsbygden.

Åke blev anställd 1961

En av de som arbetat länge på Resteröds Trikå och som var kvar ända till slutet var Åke Hermansson. Åke har många minnen från sin tid vid fabriken och han har bidragit med mycket information i dokumentationen. Åke har också som pensionär hjälpt till med guidningar och berättat den fascinerade historien om fabriken. När Åke hade gått ut folkskolan och var 14 år, så gick han till Resterödsfabriken och frågade om han kunde få ett jobb. Det fick han och de första uppgifterna var att hjälpa stickmästaren att sätta på nystan och att blåsa rent bomullsmaskinerna från damm. Nästa syssla var att arbeta på lagret och senare fick Åke börja på tillskärningen. Åke arbetade som mest i 10 år med tillskärningen och då hade han också hand om tvätt av de färdiga plaggen.

Pernilla Toll på Ljungskile Trikå.
Foto: Christine Fredriksen.

Och när symaskinsreparatören gick i pension, så fick Åke överta hans arbetsuppgifter. Senare har Åke varit företagets kvalitetsansvarige för inköp av garn, det färdigstickade materialet, krympning och färgning. Det har varit ett väldigt intressant och omväxlande yrke, berättar Åke, men »det kunde bli lite ensamt här då när vi inte var så många«, det vill säga i slutet av driften av företaget i Ljungskile.

Ny tillverkning med Pernilla Toll och Olle Jörsved

På lagerhyllor i den gamla tillskärarhallen låg buntar av tjocka pappmallar för alla plagg som Resteröds Trikå tillverkat här. Dessa mallar har Pernilla Toll och Olle Jörsved samlat ihop och sorterat för att pröva att tillverka en del av dessa plagg igen. Likaså har man inför bildandet av det nya företaget Ljungskile Trikå arbetat med igångsättande av stickmaskinerna och här har man haft en stor hjälp av Åke Hermansson med hans kunskaper om de olika maskinerna. Pernilla och Olle har också sökt och fått bidrag från Riksantikvarieämbetet för att dra nya elinstallationer till alla maskiner. Från källaren har man hämtat upp de symaskiner som tidigare användes på fabriken och som de senaste åren förvarats där. Nu finns symaskinerna åter igen på sina platser i sömnadssalen! Pernilla och Olle har också lagt stor vikt vid att arbeta med människor med olika kompetenser och det har likaså varit viktigt att undersöka de inköps- och försäljningsmarknader som skulle kunna vara aktuella för dem. Just nu är de tre som arbetar i företaget. Förutom Pernilla och Olle är det en engelsk sömmerska. Under något år hade de också hjälp av en man från Syrien, som nu bor i Uddevalla. Han hade stor erfarenhet av textiltillverkning

efter att ha ägt och drivit en textilfabrik i hemlandet. Pernilla och Olle har också sett efter certifierade produkter för en framtida tillverkning. Man har i dagarna köpt in KBT-ull, kulturbiologiskt ull från en sydamerikansk ullproducent, som ska användas till att sticka prover till kunder.

– Vi har nu börjat att arbeta med originalmallarna till olika produkter och det känns spännande, berättar de. Och vi vill starta en webbförening för att kunna utveckla fabriken till ett besöksmål.

– Det skulle kännas fantastiskt roligt att kunna visa de gamla stickmaskinerna i sin ursprungsmiljö och alla stickmaskiner för besökare, och att berätta om trikåttillverkningen här i Ljungskile. Samtidigt som vi vill få igång en egen tillverkning och den vill vi också gärna att den ska bygga på traditioner i den här branschen.

Referenser

Dokumentation av Resteröds Trikå 2006, Bohusläns museum arkivet; intervjuer med ägare och anställda, reklamfoton, produktionsbroschyrer, etc.

Föremål insamlade i anslutning till dokumentation, Bohusläns museum, 2006.

Christine Fredriksen, Bohusläns museum. »Resteröds Trikå. Planering inför ny användning av fabrikslokalerna för kulturändamål«. 2011.

Johanna Engman, Textilmuseet, Borås. »Svensk Trikåindustri och Resteröds Trikåfabrik - sammanställning inför planering av lokalfrågan«. 2012

Inger Dejke, Ljungskileortens hembygdsförening. *Familjeföretag med trotjänare – Resteröds Trikå. Minnesbilder från Ljungskilebygden*. 1997.

Industrihistoria i Väst på besök i sömnadssalen på Ljungskile Trikå. På bilden syns Resterödströjor och pappmallar till produkterna.
Foto: Christine Fredriksen.

Och fabriksbyggnaden är ju en sevärdhet i sig själv, med sin fina 1950-tals interiör!

Christine Fredriksen, Västarvet,
ledamot i styrelsen för
Industrihistoria i Väst

Levande om varvs- näringen på Öckerö

Bokanmälan:

Ö-varvet 100 år. 1916–2016.

Lennart Bornmalm, Andreas
Ingvarsson, Krister Bång,
Lars O Carlsson.

Breakwater Publishing, 2017

1988 sjösatte Götaverken Arendal det sista fartyget som byggts i Göteborg, isbrytaren *Oden*. Samma år återupptog Ö-varvet på Öckerö nyproduktionen av fiskefartyg. 1960 sjösattes fiskebåten *GG 664 Erly*, byggd i trä och 28 år senare byggdes ståltrålaren *GG 787 Skandia*. Sedan dess har ytterligare 16 nya fartyg byggts på Ö-varvet, alla fiskefartyg utom det senaste, passagerarbåten *Härön*, som byggdes för Tjörns Hamnar AB 2015 för trafik mellan Kyrkesund och Härön.

Boken *Ö-varvet 100 år* beskriver Öckerövarvets hundraåriga historia från det att Ernst Backman, bördig från Lysekil, övertog en varvsrörelse på Öckerö 1916 under namnet Ernst Backman Slip & Mekanisk Verkstad, till idag då fjärde generationen Backman driver företaget, med Örjan Backman som VD.

Under en period var Öckerö socken den mest varvstata socknen i Sverige på grund av den expansiva fiskerieringen på öarna. Den kraftiga nedgången inom fisket på västkusten 1968–1973, framför allt på grund av överfiske av sill i Nordsjön, ledde till att 145 moderna svenska fiskefartyg såldes till utlandet och att de flesta varv i Öckerö lades ned.

Ö-varvet, som det hette från 1973, införlivade ett varv på Hönö och lyckades etablera ett samarbete med svenska marinen, som varit en viktig kund sedan dess.

Sedan fjärde generationen Backman tog över 1988 har företaget moderniserats och expanderat kraftigt, från 18 anställda och tolv miljoner i omsättning till 85 anställda och 150 miljoner kronor i omsättning 2016. Såväl Trafikverket, som Styröbolaget och Strömme med sina Göta Kanalbåtar, är kunder hos Ö-varvet. Dessutom finns numera en övergripande koncern, Öckeröborgen, med verksamhet även i Karlskrona, Simrishamn, Stockholm och Göteborg.

Ö-varvet 100 år beskriver företagets spännande historia, med ett mycket rikt bildmaterial, i svartvitt och färg, både från förr och från dagens verksamhet. Det är en mycket fascinerande familje- och industrihistoria som förmedlas på ett förtjänstfullt sätt, enkelt men initierat, även om bokens struktur kunde varit lite mer lättöverskådlig vad gäller verksamhetens kronologi och utveckling. Huvudförfattaren Lennart Bornmalm har gjort en fantastisk insats genom att dokumentera Ö-varvets hundraåriga historia tillsammans med Andreas Ingvarsson och Krister Bång samt IHV:s styrelseledamot Lars O Carlsson, som bidragit med släktforskning och research.

Björn Ohlsson

etnolog och antikvarie på Vänermuseet i Lidköping

Ernst Backman Slip & Mekaniska verkstad i slutet av 1930-talet. Den större fiskebåten som sliphalsats är *GG 177 Inez* från Öckerö.
Foto: Josef Larsson/Vänermuseet.

Limmareds glasbruk, Nohab och Pripp & Lyckholm

– tre nedslag i västsvenska näringslivsarkiv

Peter Nordby (redigerat av Johannes Daun)

Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg förvarar hundratalens spännande arkiv för den som är intresserad av västsvensk industrihistoria – exempelvis från företag, branschföreningar och företagsledare, eller från myndigheter såsom Yrkesinspektionen (arbetsmiljöverkets föregångare), Länsstyrelsen och Kronofogden.

Arkiv som inte kommer från den offentliga sektorn kallas för enskilda arkiv, det vill säga arkiv från företag, föreningar, privatpersoner, med mera. I boken *Ett västsvenskt kulturarv – de enskilda arkiv i Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg* presenteras alla Landsarkivets enskilda arkiv, totalt över 2 200 stycken. Boken är skriven av Peter Nordby, tidigare 1:e arkivarie på

Landsarkivet, och ges ut hösten 2017.

I denna artikel görs tre nedslag i västsvenska industrihistoriska arkiv som förvaras av Landsarkivet: Limmareds glasbruk, Nohab i Trollhättan samt Pripp & Lyckholm i Göteborg. De tre exemplen är, i förkortad form, hämtade ur Nordbys bok, där man kan läsa åtskilliga andra intressanta arkivnedslag.

Limmareds glasbruk

Limmareds glasbruk har sitt ursprung i Limmareds säteri i nuvarande Tranemo kommun. Trakten lämpade sig väl för glasbruksdrift; tillgången på virke till ugnarna var god och det fanns råvara till glassmältan i form av kisel och pottaska. År 1900 bildade bruket aktiebolag under namnet AB Fredrik Brusewitz. Omfattande nyinvesteringar genomfördes och brukets omsättning tredubblades. Flera andra industrigrenar hade också utvecklats vid bruket, där sågverket var mest betydande.

Under industrialiseringen byggdes en omfattande glasindustri upp i Sverige, fördelad på tre branscher: buteljer, fönsterglas och hushållsglas/konstglas. Av dessa koncentrerades främst buteljertillverkningen till Väst-sverige, med bruk i bland annat Surte, Kungälv och Limmared.

Åren 1961–1965 löpte ett arrendavtal mellan Limmared och koncernen PLM, som vid samma tid köpt upp bruken i Surte, Hammar och Årnäs. Vid arrendetidens utgång blev PLM ägare till Limmared. Bruket ägs idag av Irlandsbaserade Ardagh Glass och är Sveriges enda kvarvarande förpackningsglasbruk.

Limmareds bruksarkiv

Limmareds glasbruks arkiv innehåller handlingar från 1600-talet och framåt, huvudsakligen från 1848 fram till någ-

Privilegiebrevet som gav överstelöjtnant Gustaf Ruthensparre tillstånd att anlägga Limmareds glasbruk 1740.
Källa: Limmareds glasbruks arkiv, G 1: 3.

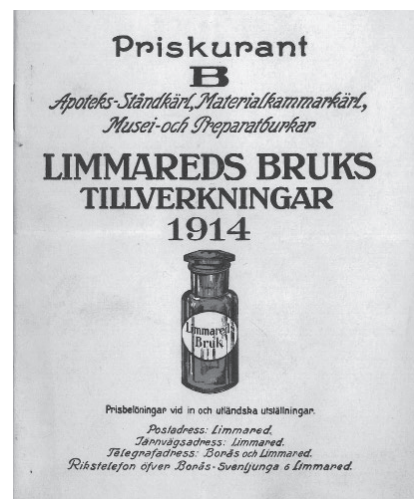
ra år in på 1980-talet. Arkivet består av nästan 3 000 volymer, där 80 procent är korrespondens och räkenskaper.

De protokollserier som finns är från ledningsgruppen/arbetsutskottet (1976–1986), företagsnämnden (1954–1977), produktionsmöten

(1969–1984) och några övriga. Den omfattande serien med kopior på utgående brev (drygt 230 volymer) sträcker sig över hundraårsperioden 1856–1959. Breven är genomslagskopior på tunt papper där skriften tyvärr försvinner alltmer med åren.

Orderböckerna ger intressanta inblickar i brukets kundkrets och varuslag (från 1879 till 1960-talet, med några luckor). I november 1879 beställer exempelvis Göteborgsvaruhuset Ferd. Lundqvist & Co 12 skenkulor, 150 dricksglas, 100 vinglas, 150 ljusmanschetter samt 20 »fogelglas med huf« och 100 utan huv. Den 27 december 1915 gör Mjölcentralen i Stockholm en beställning på 26 000 halv-, tredjedels- och kvartsliters mjölkflaskor.

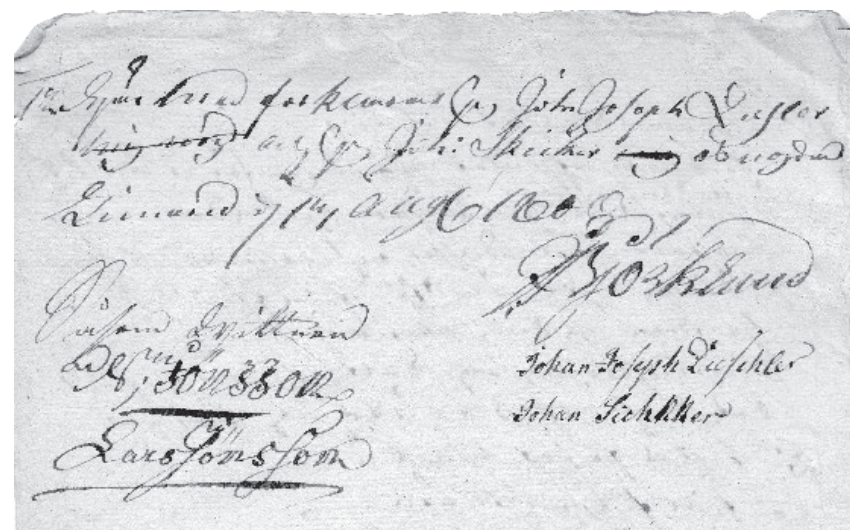
Vid mitten av 1930-talet avslutade Limmared tillverkningen av kristall-

glas och fokuserade istället på medicinglas. Medicinglastillverkningen hade dock pågått länge innan dess, vilket kan illustreras av en beställning 1916 från AB Wilhelm Becker i Stockholm på salvburkar, vita pillerburkar, uringlas och diflaskor.

Serien med övriga liggare och register är en intressant blandning av till exempel mantalslängder för gårdar ägda av Limmareds bruk, dagsverkslistor från mitten och slutet av 1800-talet, driftsarbeten vid gården och uppgifter om jord- och skogsfastigheterna. Bland dagsverkslistorna finns exempelvis en från 1855, som visar vilka åtta arbetare som var dagsverkskyldiga till ladugårdsarbete eller i hyttan. Här finns också en provmjölkkningsjournal från 1896 med ett antal mer eller mindre fantasifulla konamn – från de vanligare Blanka, Flora och Rosa, till de kanske mer originella Sköna, Hvila och Fröken.

I brukets personalhandlingar finns uppgifter om bland annat minderåriga arbetare och olycksfall. Bland uppgifterna om minderåriga (under 18 år) arbetare finns en avskrift av ett protokoll från ett sammanträde med Tranemo församlings skolråd i april 1912. Tre gossar har sökt plats på bruket och vill sluta i skolan. Pappan till en av gossarna säger att »ehuru han väl kunde för sina trånga ekonomiska omständigheters skull behöfva få sin

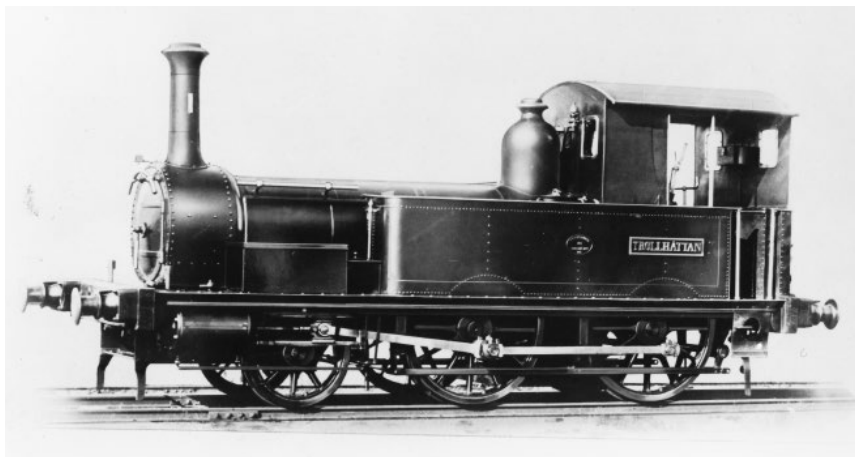
Kontrakt med glasblåsare 1808. Källa: Limmareds Glasbruks arkiv, G 1: 2.

son befriad från skolgång han dock ej yrkade härfpå om det kunde lända hans son till skada«. Skolrådet menar att gossarna är »så begåfvade att de kunde draga verklig nytta af undervisningen« och avslår ansökan. I uppgifterna om minderåriga anges åren 1901–1909 namn, födelsedatum, målsmans namn, anställningsdatum, arbetstid, arbetsmoment och läkarutlåtande. Till övervägande del har de minderåriga arbetat vid glasblåsningen, därefter vid sliperiet och i enstaka fall med målningsarbete och vid sågverket. Antalet minderåriga varierar mellan 41 (1901) och 116 (1909).

Serien »Övriga ämnesordnade handlingar« rymmer 62 volymer. Bland annat finns prislister från

1894–1956 över produkter från bruket. I den äldsta prislistan erbjuds till exempel 100 stycken 15 cl dricksglas för 4,75 kr, 100 fasett-slipade vin- och brännvinsglas av typ »Berliner« för 14 kr och 100 oliv-slipade, rundbottnade punschglas med grepe för 15 kr.

Bland räkenskaperna ger huvudbokens glastillverkningskonto 1848 upplysningar om värdet av de sju glasblåsarnas månadstillverkning, med notering av namn och tillverkningens samlade värde, fördelat på vitt och grönt glas. I registret till personalavräkningarna 1863 ges en översikt av antalet arbetare och vilka yrkeskategorier som ingick i verksamheten, exempelvis slipare, ritare, inbinderskor, inbärare och formmakare.

Nohabs första lok »Trollhättan« tillverkat 1865, även kallat »Förstlingen«. Producerat för linjen Uddevalla-Herrljunga-Vänersborg, den så kallade havrejärnvägen.

Nohab i Trollhättan

Tre personer är förbundna med Nohabs start – Carl Olof Holm, Johan Magnus Lidström och Antenor Nydqvist. Starten är ett gott exempel på länken mellan brukstradition och framväxten av fabriksindustri vid mitten av 1800-talet. 1846 anhöll Holm om att få arrendera vattenfall och tomtmark av Kanalbolaget i Trollhättan för att anlägga gjuteri och mekanisk verkstad. 1843 fick Lidström patent på en vattenturbin och tre år senare fick de tre gemensamt patent på en förbättrad version. 1847 bildade kompanjonerna Trollhättans Mekaniska Verkstad & Gjuteri.

Det som skulle bli företagets kännemärke var loktillverkningen som

startade 1865. Bakgrunden till den första beställningen var att järnvägen mellan Uddevalla och Vänersborg skulle sträckas ut till Herrljunga (den så kallade havrejärnvägen) och där länkas till Västra stambanan. Från det första loket hade fram till 1871 sammanlagt 24 lok producerats. Nohab deltog därmed i den inhemska lokindustrins grundläggning. Mest känd är den stora sovjetiska lokordern på 1920-talet. Från 1920-talet skedde en gradvis övergång från ånglok till el- och diesellok och dieselmotorer.

Nohabarkivet

Arkivet efter Nohab omfattar drygt tusen hyllmeter och tillhör de största enskilda arkiven på Landsarkivet i

Göteborg. Utöver Nohabs huvudarkiv finns också arkiv från de förvärvade bolagen Atlas Diesel och Eskilstunaverken.

Huvudarkivets protokollserie, med bolagsstämmo- och styrelseprotokoll samt bilagor, löper kontinuerligt från bolagsbildningen 1916 till Bofors köp av Nohab 1936. Därefter finns endast protokoll från enstaka år.

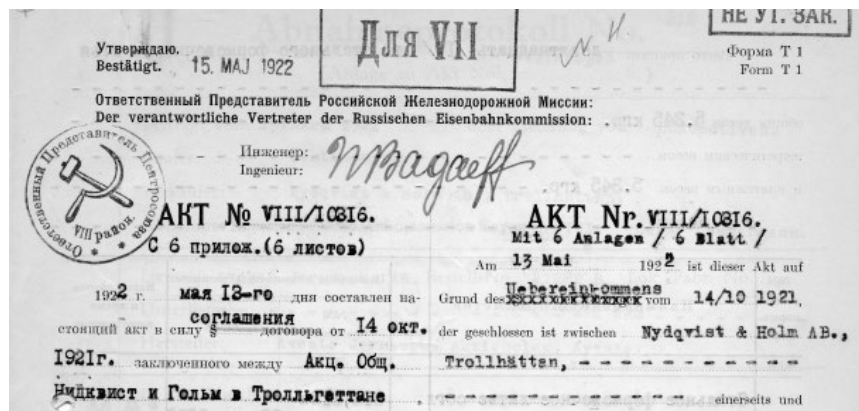
På styrelsemötet den 2 juli 1920 utses Gunnar W Andersson till ny direktör. I styrelseprotokollet den 18 november finns uppgifter ur det ursprungliga kontraktet med ryssarna om leverans av tusen lok. Planen var att leverera 200 lok till 1922 och

därefter 175 lok per år till 1926. 1922 meddelas att beställningen halveras till 500 lok. Styrelsen var överens om att detta var till bolagets fördel eftersom det nya kontraktet gäller ett fast pris för loken.

I ett protokoll från ett möte om leveransfrågor den 8 juli 1922, där den ryske chefsförhandlaren Lomonosov och Nohabs G W Andersson deltar, får vi en inblick i hur motsättningsfyllda förhandlingarna kring den sovjetiska lokordern kunde vara. Lomonosov visar sitt missnöje med provkörningen av de svenska loken. Andersson lyckas dock ge en godtagbar, teknisk förklaring. Man

Nohabs fabriksområde i Trollhättan, odaterat fotografi. Källa: Nohabs arkiv, K 1: 3.

Ryskt lokpass («Akt Priemki») från 1922. Ett sådant skulle medfölja varje exporterat lok.
Källa: Nohabs arkiv, F 17 E: 1.

går vidare till frågan om kontrollen av lokens självkostnadspris – Lomonosov menar att man inte fått korrekt underlag. Andersson menar att »dröjsmålet med inlämningen av balansräkningen i tid ligger däri att hos Nydqvist & Holm under februari månad 1922 grasserade spanska sjukan«. Den största problemfrågan är dock självkostnadsprisets storlek. Diskussionerna gå fram och tillbaka om huruvida 230 000 kr per lok, de 50 första loken, är rimligt eller inte. Den ryske representanten Snopkov menar att det ska ligga runt 210 000 kr. Lomonosov visar viss förståelse för den svenska summan för de första loken, men framhåller att medelsjälvkostnaden för samtliga lok kommer att bli lägre än 230 000 kr. Stridsfrågan blir kravet på att No-

hab skall betala återbäring för det ryssarna anser vara ett överpris. Lomonosov hävdar att Nohab försöker snyta dem på 55 miljoner kr, vilket han menar är summan som går utöver »kontraktets andemening«. Den ryske delegaten Travin uttrycker sin förvåning över att svenskarna inte kan säga ja eller nej till frågan om överpris och säger retoriskt »Vet verkligen styrelsen ej hur den tolkar ett avtal med vilket den arbetat över ett år?« Andersson svarar att han inte har fullmakt från styrelsen att besvara frågan. Lomonosov meddelar då, att så länge han inte får svar på frågan om Nohab tänker göra någon återbetalning eller inte, är »vidare underhandlingar med den nämnda styrelsen omöjliga«, och mötet avslutas.

Bland serierna av förteckningar och register är den kanske mest intressanta huvudserien med orderböcker, med början redan 1848 och som går fram till 1942. Nohabs första orderbok sträcker sig mellan åren 1848–1854 och inleds med en beställning av bland annat »1 st sågturbin med tillbehör för 10 fots fall« och »12 st sågbänkstrillor med spår för ½ tums bana«.

Korrespondensserierna har en mycket omfattande huvudserie (389 volymer) över åren 1847–1947. Nämnas bör den över hundra volymer omfattande korrespondensserien rörande dieselmotorer 1962–1985.

Av kanske lite speciellt intresse är direktör Gunnar W Anderssons korrespondens (1921–1933), som täcker in perioden då stora affärer med Sovjetunionen, Turkiet och Persien ägde rum. I Anderssons korrespondens ingår även ett brev (13 oktober 1921) undertecknat av honom själv och C H Lindhagen som är riktat till svenska företag och handlar om att ge bidrag till »lindring av den i Ryssland rådande hungersnöden«. Kopplat till brevet finns en förteckning över löften om gåvor från tretton företag, givna vid ett möte den 6 september samma år. Av listan framgår att Andersson själv förbinder sig att »ge fullständig beklädning för 5 000 barn, bestående av kostymer, klädningar, underkläder, strumpor och skor« till ett värde

av 250 000 kr. Nohab ger dessutom 25 000 kr kontant.

Huvudserierna av ämnesordnade handlingar är 32 stycken och med underserier kommer antalet upp i 85. Några huvudserier kan nämnas för att exemplifiera: handlingar rörande fastigheter och anläggningar (från 1848), rörande lufthammare 1894–1949, rörande affärer med Östeuropa, Asien och Afrika (från 1913 till 1980-talet) och rörande 1920-talets affärer med Sovjetunionen. Nohabarkiven innehåller dessutom ett mycket stort bestånd av ritningar.

Turbinhallen, Nohab i Trollhättan.
Källa: Nohabs arkiv, K 1: 3.

Bland Nohabs räkenskaper finns bland annat serier av huvud-, kassa- och memorialbokföring som täcker mer än en hundraårsperiod bakåt från 1970-talet. Från perioden 1893–1917 är löneräkenskaper för arbetare välbevarade – till och med 1907 är de dessutom indelade på yrkeskategorier.

AB Pripp & Lyckholm

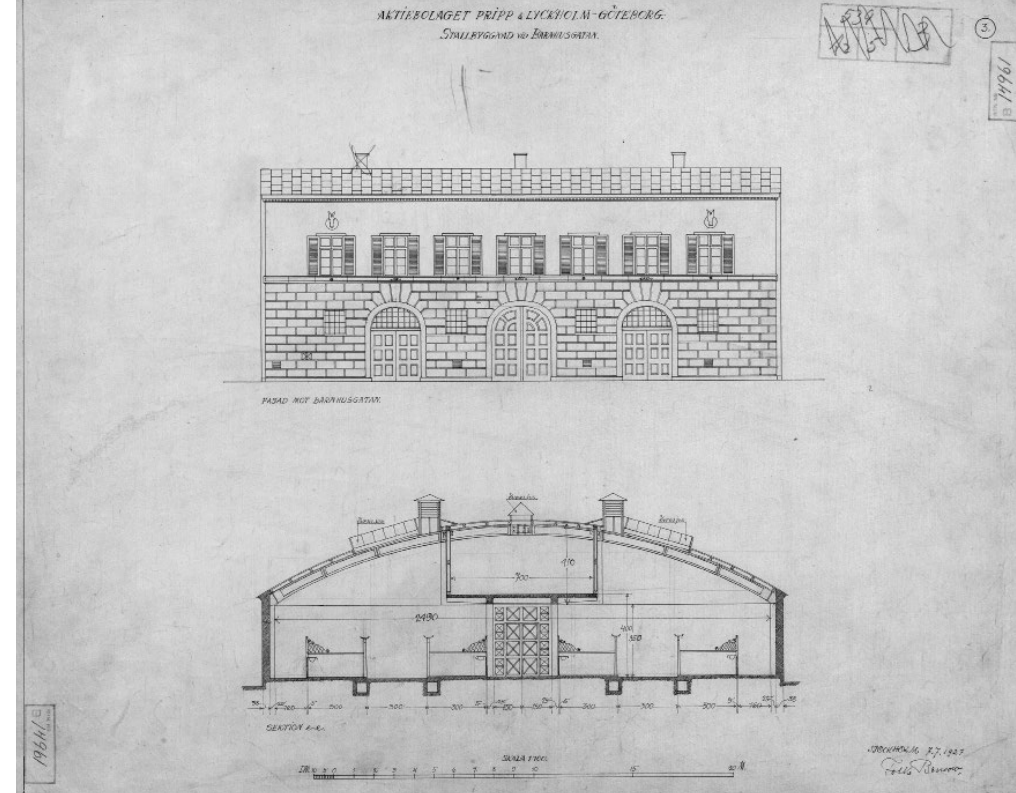
För livsmedelsindustrin innebar det industriella genombrottet vid slutet av 1800-talet rationaliseringar och koncentration av drift och ägande. Detta gäller i hög grad för bryggerinäringsen. 1926 slogs bryggerierna Pripps och Lyckholms ihop och 1928 uppköptes Carnegies porterbruk. Det gjorde Pripp & Lyckholm till Göteborgs enda bryggerikoncern. På 1950-talet utökades dominansen till stora delar av Väst- och Sydsverige. I början av 1960-talet tog fusionerna rejäl fart och den svenska marknaden kom inledningsvis att nästan helt domineras av Pripp & Lyckholm och Stockholms Bryggerier.

Arkivet

Bryggerikoncernen Pripp & Lyckholms 42 olika arkivbildningar omfattar sammanlagt drygt 420 hyllmeter. Moderbolaget utgör drygt tre fjärdedelar av den summan och består av 2 600 volymer.

Antalet protokollsvolymer från Pripp & Lyckholm är, jämfört med andra företagsarkiv, ovanligt stort och fördelades på sju serier. Bolagsstämmoprotokollen omfattar ursprungsbolaget J A Pripp & Son (1879–1927), därefter Pripp & Lyckholm till 1972 och slutligen PRIBO åren 1973–1980. Styrelseprotokollen är nästan lika omfattande. De så kallade direktionsprotokollen har en bilageserie på mer än hundra volymer. Serien »övrige protokoll« innehåller anteckningar med mera från några av de bryggeriföreningar där Pripps haft medlemskap (1709–1974) och från företagsnämndens möten 1947–1974.

På bolagsstämman 1927 godkänns avtalet om fusioneringen med Lyckholms bryggerirörelse. Tre avtal slöts mellan J A Pripp & Son och bryggaren Melcher Lyckholms sterbhus. Man beslutar att ändra bolagets namn till AB Pripp & Lyckholm. På bolagsstämman 1928 meddelar

Stallbyggnad vid Barnhusgatan i Göteborg. Ritning från 1927.
Källa: Pripp & Lyckholms arkiv.

styrelseordföranden att Pripps (för nära sex miljoner kr) tillsammans med Stockholms Bryggerier och några landsortsbryggerier av Vin & Spritcentralen köpt samtliga aktier i porterbryggeriet D Carnegie & Co.

För att få en bild av styrelsearbetets vardag får styrelsemötet den 13 juni 1922 fungera som exempel. Protokoll har tolv paragrafer, bland annat meddelas följande:

- Beslut fattas om att teckna fyra andelar på sammanlagt 20 000 kr i Göteborgs Dagblad.

- Man beslutar att ge bidrag på fem öre per kg malt till förarbeten till folkomröstningen om alkoholförbud.

- En änka efter en stallförman tilldelas utöver den hjälp hon erhållit sedan 1912 ett kontant bidrag på 1 500 kr.

- En ingenjör beviljas full lön för sjukledighet under en månad och därefter två tredjedelar av lönen.

- Nedläggningsbeslut fattas för Emeliedahls bryggeri och samma fråga för Göteborgs Svagdricksbryggeri bordläggs.

Drygt 250 volymer är indelade i 14

Aktiebrev 1951.
Källa: Pripp & Lyckholms arkiv, F 2 A: 2.

serier med olika typer av liggare och register. Den första av dessa serier, inventarieförteckningar, innehåller uppgifter om och värdet av utrustning och insatsvaror i produktionsanläggningarna. Mest omfattande är lagerinventeringarna, som även innefattar dotterbolagen.

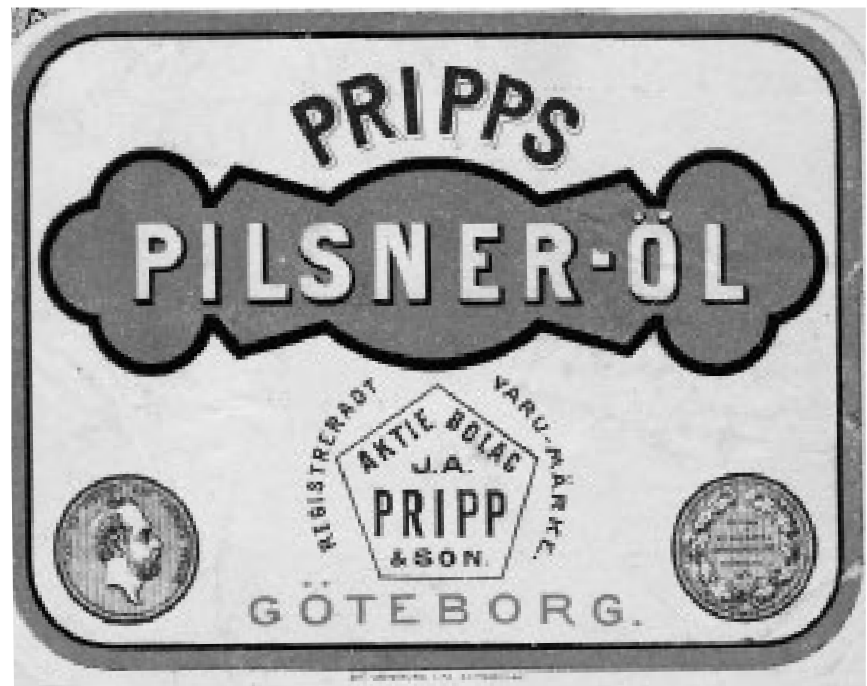
Bland liggarna och registren finns en serie med tio exportlösjournaler (1941–1957). Uppgifterna i dessa visar hur starkölsexporten var organiserad: leveransdatum, från vil-

ken hamn lasten utgått och på vilket fartyg, om försäljningen skett direkt från bryggeriet eller via återförsäljare och antalet sålda enheter. För starköl som såldes mot recept anges apotek med namn, adress och mängd.

Pripps huvudarkiv innehåller 349 volymer med ämnesordnade handlingar. Några exempel: personalhandlingar med arbetarförteckningar och upplysningar om bryggmästarutbildningar 1875–1932 och olycksfallsrapporter 1901–1973, handlingar rörande pensionsstiftelser 1922–1968 och fastighetshandlingar ända från 1821 till 1971.

Av räkenskaperna är de 70 huvudböckerna de tidsmässigt mest omfattande (1859–1966). Bokslutshandlingarna går fram till 1970 men börjar först 1912. Där ges översiktliga uppställningar över de bryggerier som ingick i koncernen 1953–1957 och en mängd statistiska uppgifter till årsredovisningar fram till 1960. I lönebokföringen finns en mycket omfattande serie avlöningsböcker/avlöningskort som täcker de drygt hundra åren 1864–1967.

Kassabokens avlöningskonto 1921–1922 ger en överblick över arbetarnas veckolöner fördelade på män och kvinnor och på verksamhetsgrenar. Som exempel kan ges den 2 juni 1922. Av totalt 224 arbetare var 91 kvinnor och 133 män. För drygt hälft-

ten av den totala veckolönekostnaden (11 700 kr) svarade tappningen och reservutkörarna. Flest arbetade i tappningen – 16 män och alla de 91 kvinnorna. De 40 reservkörarna tjänade i genomsnitt 87 kr i veckan, vilket var de högsta lönerna. Inga av de männen hade veckolöner på under 50 kr.

Kundstatistiken från 1941–1951 visar namn och adress till kunder i Göteborg. I den första volymen ges uppgifter om leveranser av antal backar och buteljer, fördelat på ljus lager och porter. Leveranser gick exempelvis till Ölhallen Runan på Plantagegatan,

Arla på Vegagatan och Bengtssons Mjölkaffär på Majorsgatan.

De tre företagsarkiv som presenterats här finns alla att ta del av genom ett besök på Landsarkivet i Göteborg. Arkivförteckningar finns tillgängliga via nationella arkivdatabasen: <http://sok.riksarkivet.se>.

Peter Nordy, tidigare 1:e arkivarie vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg

Lärorikt och spännande om Surte glasbruk

Bokanmälan:

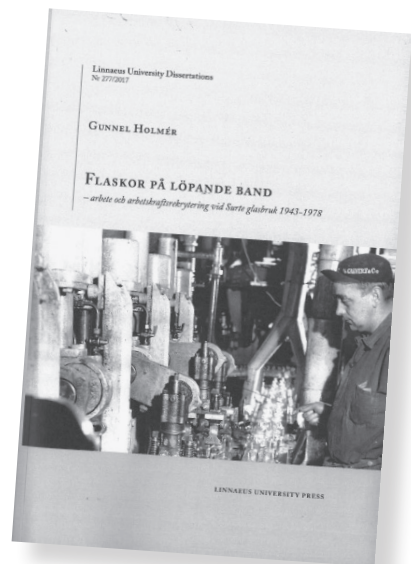
Flaskor på löpande band: arbete och arbetskraftsrekrytering vid Surte glasbruk 1943–1978

Gunnel Holmér

Linnéus University Press, 2017

Surte glasbruk, i det lilla bruks-samhället Surte vid Göta älv norr om Göteborg, är i fokus i Gunnel Holmérs avhandling i historia, som lades fram på Linnéuniversitetet i Växjö i februari i år. Avhandlingen handlar om hur övergången från hantverksmässig produktion till mekaniserad glas-tillverkning påverkade arbetets organisering, bemanning och rekrytering utifrån genus och etnicitet.

Det övergripande syftet med studien är att undersöka om det förekommit diskriminering av invandrare och kvinnor när det gäller tilldelning av arbetsuppgifter och andra arbetsvillkor under företagets mest expansiva period, fram till nedläggningen 1978. Holmér gör också en jämförelse med Kosta glasbruk, som aldrig genomgick den mekanisering och automatisering som Surte gjorde, som var ämnet för hennes licentiatavhandling *Kosta*

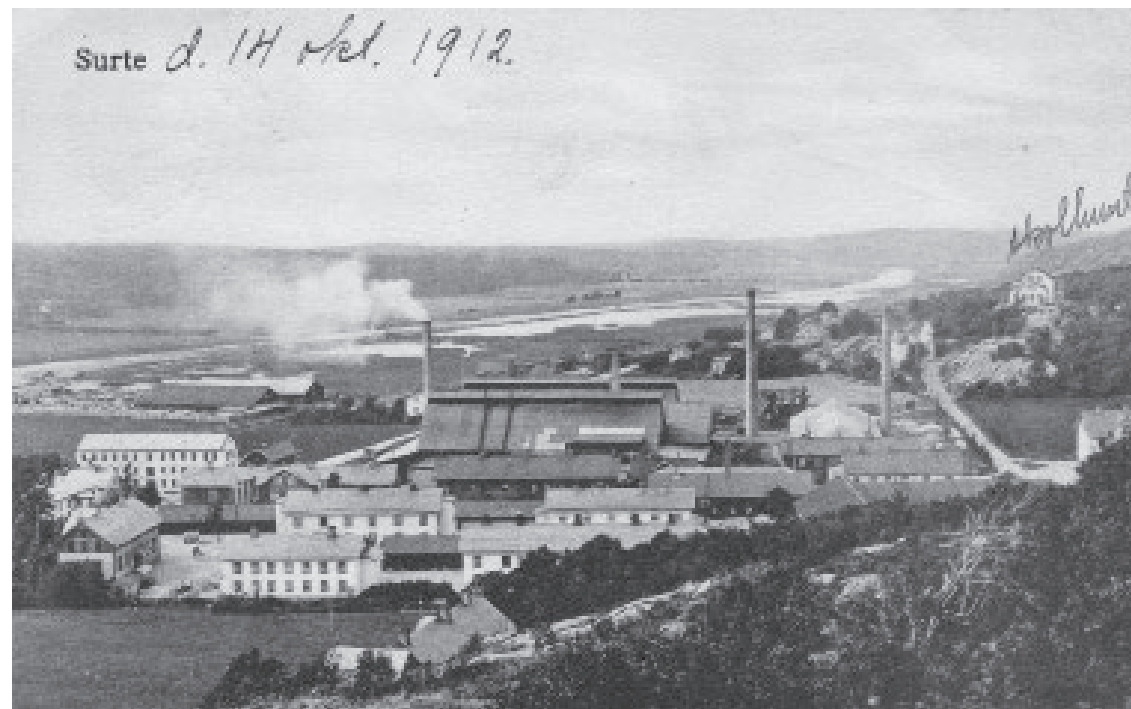

glasbruk: en etnisk smältdegel? Arbete och arbetskraftsinvandring 1943–1973, som kom 2009.

Under vägen fram till det fjärde kapitlet, Analyser och slutsatser, får man lära sig mycket om glasindustrins utveckling i Sverige, om hur glas produceras maskinellt, om hur glastillverkningen automatiserades och hur det förändrade arbetet, om kraven på arbetskraften och arbetets organisering, om invandringens betydelse för den svenska industrins expansion under efterkrigstiden och om Surte som bruksamhälle. Med mera.

Surte glasbruk grundades 1862 och var redan år 1900 Sveriges största buteljglasbruk, med en årlig produktion av cirka 16 miljoner handblåsta buteljer. I slutet av 1940-talet stod bruket för mer än 2/3 av Sveriges produktion av emballageglas. Under de mest expansiva åren 1950–1970 sysselsatte bruket cirka 700 anställda och befolkningen i Surte växte från 2 500 till 6 400 personer.

Eftersom arbetskraftsbristen inom den svenska industrin var stor under denna tid rekryterades såväl kvinnor som invandrare till den mansdominerade industrin. Försöken att rekrytera svenska hemmafruar var inte särskilt lyckosamma. Däremot sökte sig många invandrare, främst finländare men även greker, jugoslaver och danskar, såväl män som kvinnor, till företaget under denna period.

1972 var hälften av de kollektivanställda arbetarna invandrare. Särskilt i synkammaren, som präglades av enformigt tempoarbete och sämre lön, dominerade invandrarna och särskilt kvinnorna.

Avhandlingen baseras framför allt på material från AB Surtes glasbruks arkiv, samt en del andra skriftliga källor. Men Holmér har även använt muntliga källor i form av nio intervjuer med före detta anställda på glasbruket, vilket förstas glädjer en etnolog som undertecknad. I förordet tackas för övrigt Karl-Magnus Johansson på Landsarkivet i Göteborg, ledamot i IHV:s styrelse, för »en perfekt introduktion till Surtematerialet«.

Till avhandlingens förtjänster skall också nämnas det lättillgängliga och lättförståeliga språket, här krävs ingen akademisk examen för att kunna tillgodogöra sig innehållet, samt ett antal mycket fina fotografier från Surte Glasbruksmuseum.

Studiens slutsats är att Holmér inte kunnat finna några tydliga belegg för beständig ojämlikhet baserad på etnicitet, vare sig i Surte eller i Kosta. Däremot har genusarbetsdelningen varit uppenbar på båda glasbruken med en beständig ojämlikhet till kvinnornas nackdel. Invandrade män på Surte glasbruk har kunnat avancera till det mer kvalificerade och bättre betalda arbetet som maskinskötare, medan kvinnor, varken invandrare eller svenskar, hade denna möjlighet.

Holmér avslutar studien så här: »Mitt intryck av migrationsforskningen är att den i hög grad fokuserar på skillnader mellan utländska och svenska arbetare, men enligt min mening är det lika viktigt att söka efter vad som förenar dem i det dagliga arbetet antingen på glasbruken eller inom annan industri.«

Min tolkning är att klasstillhörigheten, i det här fallet arbetarklass som grundas på underordningen på arbetsplatsen samt på uppväxtmiljön, ofta kan vara minst lika viktig för människors liv och kultur som den etniska bakgrunden.

Det här var dock inget jag funderade så mycket på när jag i slutet av 1990-talet satt på mitt kontor på Surte glasbruks gamla huvudkontor och skrev artiklar och layoutade tidningar på ett litet mediaföretag, som under en tid hyrde dessa lokaler. Även om jag naturligtvis förstod varför det fanns ett stort urval av finska veckotidningar att köpa i ortens Konsumbutik.

Björn Ohlsson

Etnolog och antikvarie på Vänermuseet i Lidköping

Ny lagstiftning om det föränderliga och öppna kulturarvet

Mats Sjölin

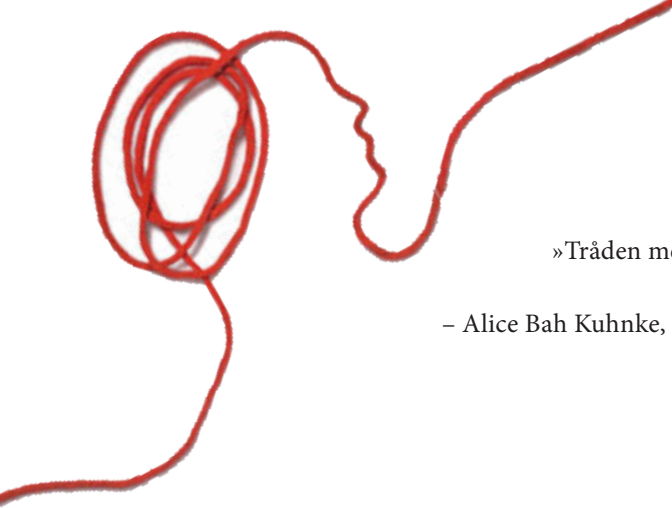
Den 31 maj antog Riksdagen en proposition om vårt gemensamma kulturarv, vilket betyder att Sverige för första gången har en samlad politik inom kulturarvsområdet. Propositionen innebär en ny inriktning och ett nytt förhållningssätt till kulturarv, den innehåller en ny museilag och påverkar även tidigare lagstiftningar som till exempel kulturmiljölagen, plan- och bygglagen och arkivlagen.

Vad är kulturarv

Kulturarv, säger propositionen *Kulturarvspolitik* (prop. 2016/17:116), kan förstås som »spår och uttryck från det förflutna som tillskrivs värde och används i samtiden«. Kulturarvet är heller inget statiskt utan ständigt i förändring.

Den nya inriktningen innebär även en anpassning till en internationellt accepterad kulturarvsdefinition som den formuleras av Unesco och som EU i huvudsak ansluter sig till:

Kulturarvet kan sägas utgöras av de traditioner och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer. Det är både materiellt och immateriellt. Dess innehåll är öppet och dynamiskt och påverkas ständigt av tidsmässigt och socialt skiftande värderingar. Det inbegriper sådant som enskilda kulturminnen, kulturmiljöer, konstnärliga verk, myter och bruk – faktorer som vittnar om människans villkor i olika tider och civilisationer.

»Tråden mellan i går, i dag och i morgon«

– Alice Bah Kuhnke, kultur- och demokratiminister

Av en sådan bred definition av kulturarvet förstår man att den nya inriktningen är omfattande. Den griper in i flera områden och får betydelse för hur vi förhåller oss till – hur vi tänker om – vårt gemensamma kulturarv. Det finns därför skäl att här fokusera på vilken betydelse propositionen kan få på föreningens intresseområde.

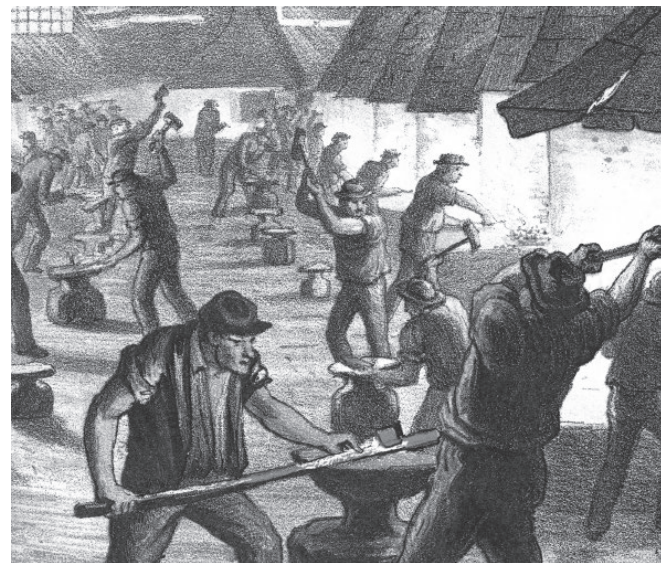
Breddat kulturarv

Utredningen ger en värdefull bakgrundsbeskrivning av kulturarvsområdets framväxt från 1600-talet. Intresset för industrihistoria började dock först växa fram på 1970-talet. Under 1900-talet var industrin ofta det samma som framtiden och byggandet av ett modernt samhälle. Att bevara industrimiljöer eller skriva industrins historia, annat än i form av företagsmonografier, föreföll inte relevant. När den ekonomiska krisen seglade upp på 70-talet och varvsin-

dustrin stegvis avvecklades, började industrisamhället ses som en avgränsad epok med ett kulturarv som behövde tas om hand.

På 1970-talet lanserades begrepp som »industrial archeology« och »gräv-där-du-står«. Tillsammans med anställda startades studiecirklar för att beskriva olika industriers historia utifrån olika perspektiv. Till exempel inom ramen för strukturomvandlingen av varvsindustrin skapades ett särskilt projekt, Projekt Svensk Varvsindustri, med representanter för museer, arkiv och akademi för att ta hand om varvens kulturarv.

Fler stora strukturomvandlingar på 1980-talet och kulturutredningen 1995, ledde till att Riksantikvarieämbetet fick i uppdrag att särskilt arbeta med landets industriminnen. En operativ delegation tillsattes om industrisamhällets kulturarv för att sprida erfarenheter och kunskap om industriarvet.

Keillers Mek. Verkstad 1870-tal. Göteborgs stadsmuseum.

Delegationen om industrisamhällets kulturarv uttryckte värdet av ett nytt samlat och vidgat kulturarvsperspektiv för att fånga en helhetssyn på ett industrisamhälle som sysselsatte färre och färre. Man ville dokumentera industrin ungefär som när Göteborgs jubileumsutställning 1923 dokumenterade och presenterade jordbrukssamhället i både bok och utställning. Jordbruket sysselsatte då allt färre människor och allt fler lockades till den expanderande industrin. Inte minst gällde det för Västsverige.

Med industrisamhällets kulturarv menade delegationen ett bredare och mer demokratiskt förankrat kulturarvsbegrepp som uttryckligen påverkade nuvarande lagstiftning. Man ville

fånga »vardagens, den stora skalans, landskapets och tätortens kulturarv«.

Museilag

Den nya museilagen är ett samlat resultat av flera utredningar sedan 1990-talet. Ett uttalat syfte är att stärka institutionernas oberoende och status som kunskapsinstitutioner. Lagen pekar på att museerna ska ha en självständig ställning i förhållande till den politiska beslutsnivån. Politiken ska inte lägga sig i innehåll eller perspektiv i museiverksamheterna.

Riksantikvarieämbetet är den samlande kulturarvsmyndigheten och tar över Riksställningars samordningsansvar för museifrågor. Den nya lagen tillsätter även en bred arkivutredning.

Medskapande inom kulturmiljöområdet

För att kulturarvets värden ska realiseras i samhället är det av stor vikt att det så kallade civila samhället ges möjligheter till medskapande för att alla kulturarvsbruk ska kunna bidra till en önskvärd samhällsutveckling. Det nuvarande anslaget till arbetslivsmuseer förstärks och ska också kunna lämnas för »annat ideellt kulturarvsarbete«. Vilket var vad Industrihistoria i Väst framhöll i sitt remissvar. För att motverka en polarisering mellan grupper i samhället är det viktigt att se att olika sätt att närma sig det förflutna inte utesluter varandra.

Bidrag till kulturarvsbruk ska främja områden som hittills inte uppmärksammats i lika hög utsträckning. Särskilt ska det immateriella kulturarvet belysas i ökad omfattning.

Det immateriella kulturarvet

I Unescos konvention om det immateriella kulturarvet, som Sverige ratificerat, definieras immateriella kulturarv som sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskaper och färdigheter. Artefakter, tillvägagångssätt, ändamål och kulturella miljöer ses som tillhörande. Alltså viktiga som komplement till det mer ogripbara kulturarvet. En perspektivförskjutning från den tidigare betoningen på vad och hur till varför detta arv är av vikt och relevant

med respekt för andra lokalsamhällets, gruppers och enskilda personers immateriella kulturarv. Med kulturella miljöer ska man förstå lokalsamhället, grupper och i vissa fall enskilda individer som erkänner olika företeelser som en del av sitt kulturarv. Konventionen lägger vikt vid vidareförande av ett levande bruk med betoning på utövande, utövare och arenor.

Kulturarv som gemenskap

Kulturarv fyller en viktig roll för skapandet av identiteter och för grupp-gemenskap. Kulturarv är bärare av kollektiva minnen och är en resurs för bildning, kunskap och konstnärliga upplevelser. För en hållbar samhällsutveckling är det viktigt att kulturarvsarbetet kan bidra till förståelse av det förflutna.

Kulturarv ska uppfattas som ett verb, något man gör, och måste så långt det är möjligt medskapas i dialog mellan professionella och civila aktörer inom kulturarvsområdet.

Kulturarv kan vara en avgörande resurs i samhällsbygget genom att bidra till en långsiktig hållbar utveckling, såväl socialt och ekonomiskt som miljömässigt.

Kulturarv blir det fjärde benet i en hållbarhetsstrategi tillsammans med ekonomi, miljö och det sociala.

Reflektioner under arbetet

Under arbetet med kulturarvspropositionen lät man bland andra Maja Hagerman och Qaisar Mahmood reflektera över en ny kulturarvspolitik:

Jag hoppas att man skall börja planera för ett museum om det långa 1900-talet, som börjar i slutet av 1800-talet och fortsätter in i våra dagar.

– Maja Hagerman, journalist, tv-producent och författare.

Jag tycker att det är viktigt att man synliggör maktdimensionen i kulturarvsfrågan, för kulturarv handlar mycket om makt. Vem är det som väljer ut saker ur det förgångna för att koppla ihop det med i dag, och i vilket syfte?

– Qaisar Mahmood, författare och avdelningschef vid Kulturmiljöavdelningen på Riksantikvarieämbetet.

Stora ambitioner

Med propositionen blir kulturarv ett eget politikområde som genomsyras av synen på kunskap. En ökad medvetenhet behövs om vems kunskap som företräds eftersom kulturarv i allt större utsträckning används för att manifestera gränser mot »dom« andra.

Regeringen har stora ambitioner med den samlade kulturarvspolitiken

Volvo 1960-tal. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

och förstår att kulturarv är komplext, och att det ska få vara just det. För att ambitionerna ska bli verklighet ska medskapande och engagemang främjas. Här kan föreningen Industrihistoria i Väst spela en roll och göra skillnad.

Hela propositionen går att hämta på regeringens hemsida: <http://regeringen.se/>. Den är väl värd att läsa.

Mats Sjölin, handläggare Göteborgs stads namnberedning, 1:e intendent Göteborgs stadsmuseum

Bli medlem i Industrihistoria i Väst!

Föreningens medlemmar utgörs av myndigheter, institutioner, företag och föreningar som inom regionen arbetar på det industrihistoriska fältet samt enskilda personer med intresse för industrihistoria.

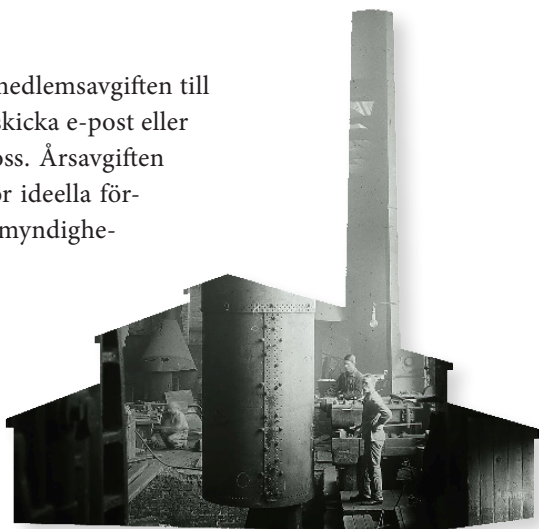
Som medlem bidrar du till vår möjlighet att verka påtryckande och för att sprida kunskap om och intresse för det industrihistoriska arvet. Som medlem kan du vara med och påverka vår verksamhet och lyfta fram frågor som du tycker är angelägna och intressanta. Du får också möjlighet att träffa likasinnade och att lära dig mer om Västsveriges industrihistoria.

Som medlem får du vår medlemstidning med spännande artiklar om industrihistoria och nyheter om vad som är på gång inom vårt ämnesområde. Vidare får du kallelse till våra föreningsmöten samt inbjudan att delta i våra aktiviteter, i form av intressanta föredrag, guidningar, stadsvandringar och spännande studiebesök. Tipsa oss gärna om föreningsaktiviteter och ämnen att ta upp i vår tidning.

Miss inte heller föreningens hemsida. På denna ges bland annat information om föreningens aktiviteter och tillgång till tidigare nummer av medlemstidningen, samt arkiv- och litteraturlänkar.

Medlemskap

Du blir medlem genom att betala in medlemsavgiften till föreningens plusgiro 126 25 70-3 och skicka e-post eller brev med dina kontaktuppgifter till oss. Årsavgiften för enskilda medlemmar är 100 kr, för ideella föreningar 300 kr och för institutioner, myndigheter och företag 500 kr.

Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 6

Lars O. Carlsson

I vår serie kring gatunamn och dess koppling till industrihistoria har vi denna gång kommit till det sjätte avsnittet, men också till ett geografiskt område med mer differentierade namn än tidigare rapporteringar. Här handlar det inte om en tydlig och väl utvald industri eller bransch och här finns också namn som vittnar om modernare tider.

I våra tidigare avsnitt har gruppnamntanken varit klart påtaglig. I det första bidraget berättade vi om varför så många gator i Björkekärr har namn med anknytning till ved, trä eller sågverkshandling. Anledningen är helt enkelt att Nils Georg Sörensens sågindustri, Säfveåns Aktiebolag, en gång i tiden hade sin verksamhet i omedelbar närhet till Björkekärr.

I nästa utgåva hade vi transporterat oss till Kallebäck, där många av gatunamnen har koppling till mejeri-

industrin. Självfallet är det Arlas tidigare etablering på plats som bidragit till Namnberedningens kreativitet.

Tredje utgåvan hade sin utgångspunkt från Högsbo där de gamla före detta Frögatorna numera har namn till minne av ett stort antal välkända entreprenörer och klassiska industriledare.

Såväl fjärde som femte avsnittet hade sin hemvist på Hisingen. Det handlade först om Ringön och ett stort antal gator med namn hämtade från

Foto: Kenth Lärk.

gruv- och stålindustrin, medan de senaste redovisade gatorna återfinns vid Skarvikshamnen och har namn som får oss att tänka på olja och energi.

Men nu är det hög tid att lära oss något nytt och bege oss till en ny geografi. Som vi redan avslöjat är gruppindelningen inte lika tydlig i Sisjöns industriområde. Det finns exempelvis flera gatunamn som är av en mera generell industrikaraktär och några av dessa kom också att förändras då Askims kommun år 1974 införlivades med Göteborgs kommun.

År 1966 hade Askims kommun fastställt flera namn för det nya industriområdet vid Hylte och Sisjön; Hantverksvägen, Industrivägen och Verkstadsvägen var generella namn, men skulle de passa lika bra i den större kommunen efter 1974?

Hantverksvägen fick leva vidare trots att Hantverkaregatan funnits i

Landala redan sedan 1886, men Industrivägen och Verkstadsvägen fick komplettera sina namn i samband med införlivningen till Askims Industriväg respektive Askims Verkstadsväg.

I Torslanda hade det fram till 1970 funnits en Industriväg som då namnändrades till Hangarvägen och i Rambergsstaden, vid Volvoverken, bestämde man år 1929 att en gata skulle namnges till Industrigatan, men så blev troligen aldrig fallet – men trots namnändringen i Torslanda och den uteblivna sträckningen vid Volvoverken gjordes ändå tillägget till Askims Industriväg.

Beträffande Verkstadsvägen så fanns ju redan den klassiska Verkstadsgatan i Göteborg. Den var lokaliserad mellan Göta älv och Stora Badhusgatan, för att påminna oss om Keillers Mekaniska Verkstad, föregångaren till Götaverken. Företaget hade etablerats här vid Skeppsbron redan 1841 och två decennier senare, 1861, benämndes den intilliggande gatan, en parallellgata till Bryggaregatan, till just Verkstadsgatan – där fanns det trots allt en betydande förväxlingsrisk för Verkstadsvägen – så där var det motiverat med tillägget Askims Verkstadsväg. Som en bonusuppgift, betydligt utanför Sisjöns gränser, kan vi ändå nämna att Bryggaregatan, som också fick sitt namn

1861, minner oss om Ocardals Bryggeri som låg här under flera decennier på 1800-talet.

Innan vi lämnar Sisjöns industriområde vill jag nämna ytterligare två namn. Ekonomivägen var ett namn som fastlogs av Askims kommun och som överlevde kommunsammanslagningen. Det bör väl uppfattas som någon form av »lycka-tillhålsning« från de lokala politikerna till industriområdets aktörer med en önskan om framgång och lönsamhet.

Det sista namnet denna gång torde vara ett förhållandevis modernt namn, nämligen Datavägen. Även detta är ett arv från Askims kommun, om än ett ungt sådan – ty det namnet

fastställdes så sent som 1972 – bara något år före sammanslagningen.

Det torde dock dröja ytterligare något år innan Göteborgs stads namnberedning namnger någon gata till Hashtagsgatan, Gigabytesplatsen eller Googlarens Gångväg. Fast... osvuret är bäst!

För den som vill veta mer om Göteborgs Gatunamn finns litteratur att läsa i ämnet, exempelvis *Göteborgs Gatunamn 1621–2000* av Greta Baum, som självfallet nyttjats i samband med skrivandet av denna artikel.

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare kring Göteborgs gatunamn.

Industriarv i bild

I Göta älvdal låg tidigare ett stort och välkänt buteljglasbruk vid Surte, omkring 1,5 mil norr om Göteborg. Bruket hade anlagts som ett fönsterglasbruk 1862 av ägarna till det värmländska Eda glasbruk. Fönsterglas till Göteborgsområdet hade tidigare importerats från Tyskland. Importen hade dock störts av politiska oroligheter i Tyskland som då ännu inte var enat till en nation. Redan 1883 upphörde dock fönsterglastillverkningen i Surte och man gick istället över till butelj. 1894 förvärvades Liljedahls glasbruk som låg vid en Vänervik norr om Säffle och 1906 slogs bruken samman till AB Surte-Liljedahl. Bruket vid Liljedal som grundats 1773 var till slutet av 1880-talet det största i landet men lades ner 1917.

Vid mitten av 1950-talet genomfördes en omfattande modernisering av bruket i Surte. En svår brand 1955 ödelade den gamla hyttan som dock återuppbyggdes och kunde tas i bruk 1957. Surte glasbruk hade förvärvats 1943 av Fastighets AB D Carnegie & Co men 1960 sålts till PLM som lät Surte bli centrum för koncernens glasbruk. Tidvis hade man i Surte över 600 personer anställda. Under PLM:s ledning inriktades tillverkningen i första hand på förpackningsglas för konservindustri och bryggerier samt för vin och sprit. Man tillverkade allt från små medicinglas på några ml upp till damejeanner.

Problemet med den ökande användningen av engångsglas som förpackning ledde med tiden till restriktioner från myndigheternas sida, varför marknaden minskade för PLM:s glastillverkning. Nedläggning av bruket i Surte beslutades därför 1975 liksom överflyttning av produktionen till Limared. Surte glasbruk lades slutligen ner 1978.

Surte glasbruk hade redan från början egen hamn vid Göta älv som låg några hundra meter från bruket. För transporter av råvarorna mellan hamnen och glasbruket byggdes 1951 en 350 meter lång linbana. Linbanan var av samma typ som de linbanor som fanns i till exempel Köping och Boliden och var liksom dessa byggd av AB Nordströms Linbanor. Med en gripsko- peförsedd kran lossades bulkgodset från fartygen till en ficka. Från fickan lastades linbanans korgar som fördes över Bergslagsbanan och riksvägen till en lossningsstation uppe på ett nybyggt silobatteri. Linbanebockarna

var gjutna av armerad betong och över järnväg och riksväg var ett kraftigt stål nät spänt för att hindra bulkgodset från att falla ner på trafiken. Efter nedläggningen av bruket stod bockarna kvar till 2008 då de fälldes inför dubbelspårs- och motorvägsbygget genom Göta älvdalen.

Foto den 27 oktober 1978, samma år som bruket lades ner. Linbanan, det mindre av de två silobatterierna, hyttan samt PLM:s neonskylt är borttagna sedan dess. Hyttan med glasugnar (vannor) och helautomatiska buteljmaskiner var den höga tvärbyggnaden till höger utan fönster men med vädringslanternin och med ugnarnas höga och smäckra tegelskorstenar. I byggnaderna med de rundade taken skedde avkylning, avsyning och förpackning. Idag har Surte Åkeri ett logistikcenter på det forna industriområdet.

Detta är ett utdrag ur boken *En industri i förändring – nedslag i svensk industrihistoria* av Bengt Spade. Boken ges ut på Trafiknostaliska förlaget och mer information om boken hittar du på förlagets hemsida: www.tnf.se

www.industrihistoriaivast.net